

DOSSIER LA MARE DE DÉU DEL MONT

Pere Vayreda i Olivas, historiador i divulgador de Lladó i el santuari del Mont

Per Jordi Pla i Planas

Resum

Presentació de tres llibres publicats per Pere Vayreda i Olivas (1877-1944) i la seva relació amb la Mare de Déu del Mont. Els llibres van ser publicats entre 1930 i 1931. El Priorat de Lladó i les seves filials, 1930, és un llibre dedicat a ordenar i presentar, amb un gran volum documental, la trajectòria de Santa Maria de Lladó. Santa Maria del Mont. Notícia històrica d'aquest santuari, 1931, presenta la trajectòria històrica del santuari. A Supervivències de festes agrícoles primitives, 1931, assaja d'establir la connexió entre les festivitats d'època romana i la pervivència en el folklore de la seva època, amb una metodologia que conjuga l'entrevista oral i la font escrita.

Paraules clau

Pere Vayreda i Olivas, Lladó, Mare de Déu del Mont, història

Abstract

Three books published by Pere Vayreda i Olivas (1877-1944) and his relationship with the sanctuary Mare de Déu del Mont are presented here. The books were published between 1930 and 1931. El Priorat de Lladó i les seves filials ("The Priory of Lladó and its dependencies", 1930) is dedicated to classify and present the trajectory of the monastery Santa Maria de Lladó, including a great volume of documents. Santa Maria del Mont. Notícia històrica d'aquest santuari (1931) explains the historical trajectory of the sanctuary. In Supervivències de festes agrícoles primitives ("Survival of primitive agricultural feasts", 1931) he tries to establish a connection of festivities from the Roman era with the folklore of his own time, using a mixed method of oral interviews and written sources.

Keywords

Pere Vayreda i Olivas, Lladó, sanctuary Mare de Déu del Mont, history.

DOI: 10.2436/20.8010.01.56

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 42 (2011)
Jordi Pla i Planas

La relació dels Vayreda amb la Mare de Déu del Mont arrenca del matrimoni del botànic, farmacèutic i ornitòleg Estanislau Vayreda (Olot, 1841-1901) amb Josepa Olivas, de can Noguer de Segueró, a la falda del massís del Mont. Arran de la primera estada de Mn. Cinto Verdaguer al Santuari, l'estiu de 1884, s'establí una ferma amistat entre el poeta i el naturalista.⁽¹⁾ Aquest feia anys que treballava en l'estudi de la vegetació d'aquesta contrada. Ja Verdaguer li havia agraït efusivament,⁽²⁾ la tramesa de *Fauna ornitológica de la provincia de Gerona (...)*, publicada el 1883, i que va influir, entre altres textos, en el bell opuscle que Mn. Cinto publicà sobre els ocells amics. Al seu torn, aquest li havia dedicat el conegut poema "La barretina". Al casal de Segueró, hi compongué el poema "El bruel", basat en la llegenda popular de Castelló d'Empúries, i hi dedicà les dues inscripcions per al rellotge de sol que en presideix la portada.

Pere Vayreda i Olivas, primer dels tres fills d'Estanislau i Josepa, va dedicar bona part de la seva tasca intel·lectual a l'estudi del santuari del Mont i el seu entorn, tant des del vessant històric com de l'etnogràfic. D'aquesta activitat investigadora amb una alta voluntat de divulgació, va ser-ne fruit la fundació de la revista *La Mare de Déu del Mont*, que aviat va passar a anomenar-se *Santa Maria del Mont*, entre 1928 i 1934. Aquesta periòdica plataforma d'informació i estudi constitueix una valuosa mostra de la vitalitat que mostrava aquells anys la devoció als santuaris marians a les nostres comarques⁽³⁾ i l'interès que aquests suscitaven.

En el període de només un any (1930-1931) apareixen els dos llibres cabdals de l'obra historiogràfica de Pere Vayreda: *El Priorat de Lladó i les seves filials*, reeditat en facsímil el 1989 per la diputació de Girona i l'Ajuntament de Lladó, i *Santa Maria del Mont. Notícia històrica d'aquest santuari*, que a dia d'avui no ha estat reimpressa.

EL PRIORAT DE LLADÓ I LES SEVES FILIALS⁽⁴⁾

La reimpressió en facsímil de l'any 1989 inclou un pròleg del mateix Pere Vayreda, que no havia aparegut en l'edició de 1930 i que és particularment

1. VALLÈS, Joan, "Verdaguer i Vayreda: la integració de les dues cultures", dins *Revista de Girona*, núm. 217, (març-abril de 2003), pàg. 64-68.
2. *Ibidem*, pàg. 66 i 67.
3. Durant el primer quart del segle XX, la majoria de santuaris catalans disposava del seu propi butlletí d'informació. A Figueres, Mn. Rossend Fortunet dirigia la revista *Los santuarios católicos*, amb subscriptors d'arreu de l'estat.
4. VAYREDA I OLIVAS, Pere, *El Priorat de Lladó i les seves filials*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1930.

interessant perquè s'hi explica la magnitud del repte: elaborar una història –que ell volia exhaustiva– de Santa Maria de Lladó amb l'estudi de totes les fonts documentals primàries (actes, donacions, cartes, permutes...), les secundàries (historiografia general i d'àmbit nacional i local); formalitzar un discurs històric específic del priorat de Lladó, confegir la relació d'esglésies que depenien de la jurisdicció del monestir i la redacció del priorologi diacrònicament ordenat. La situació amb què Pere Vayreda es troba davant del seu propòsit és d'una enorme precarietat: falta de dades de la construcció del temple i dispersió i deteriorament dels pocs manuscrits de l'antiga canònica. Tanmateix, compta amb cinc elements a favor:

a) El precedent de la canònica de Bellpuig de les Avellanes, a la comarca de la Noguera, i l'excel·lent historiografia de què aquesta disposava, sobretot a partir del treball d'aplegament de dades que en feren, al segle XVIII, els seus monjos premonstratencs Jaume Caresmar, Jaume Pascual i Josep Martí.

b) El seu treball d'investigació a la Biblioteca de Catalunya, on es guarden unes notes històriques, escrites en castellà per Josep Martí, relatives a Santa Maria de Lladó. (Cal fer avinent que ambdues canòniques pertanyien al mateix orde).

c) L'assessorament del pare Serafí Pujiula (O.M.C.), un dels principals animadors del *Butlletí de Santa Maria del Collell*, que l'animà a cercar la documentació referent a Josep Martí per extreure'n, al seu torn, la pròpia del priorat de Lladó. Cal tenir present que molta de la que es trobava en aquest monestir fou destruïda amb motiu de les incursions dels exèrcits invasors, tant en la Guerra Gran com en la del Francès.

d) L'estudi de la metodologia documentalista a què s'havia lliurat, especialment a través de l'obra del jesuïta alemany Leopold Fonck, en la versió italiana d'Ubaldo Manucci (Fonck era un prestigiós professor de Metodologia Bíblica que havia exercit a Innsbruck i a Roma).

e) La seva formació historiogràfica dins el corrent tardopositivista, que havia afavorit el desenvolupament de la recerca sectorial i local, a més d'una atenció als nous corrents que afloraven a l'Europa d'entreguerres, especialment a França i a Alemanya.

Pere Vayreda dóna raó del seu treball de recerca per mitjà d'una relació de les fonts primàries (deu, en total) amb una acurada ressenya de cadascuna, i de les secundàries (vint-i-sis corresponents a l'àmbit català i tres al general europeu). Seguint els criteris interdisciplinars de la historiografia de l'època, amb una atenció específica als factors etnogeogràfics i socials, remarca la situació de Lladó com a porta d'entrada al ruralisme interior d'arrels feudals, entroncat amb la petja romana, reblada per la carolíngia, i amb la voluntat

colonitzadora (cultural i organitzativa) de l'antic orde agustinià. S'atura en els priors que més van destacar, sigui per la seva incidència en la projecció del priorat, sigui per la seva habilitat i eficàcia en la preservació del patrimoni material i cultural. Criden l'atenció les observacions sobre el funcionament de l'economia interna, l'organització de la vida quotidiana, les relacions laborals, les tradicions i llurs festes, la relació amb la pagesia, els menestrals, els poders civil i l'eclesiàstic, i la projecció cultural, com l'escola coral i l'elaboració de l'arxiu...

Pel que fa a les fonts documentals primàries i secundàries, íntegrament transcrites, sumen un total de setanta-sis, des de l'acta de restauració de la vida claustral de la canònica (4 d'abril de 1089), que Pere Vayreda inclou en la versió llatina originària i en la traduïda per ell mateix al català, fins a la breu memòria escrita a mà (juny de 1879) pel canonge candeler Domènec Miralles. També aporta diverses fonts orals, com la del rector Mn. Gudiol, que li permeten localitzar l'antiga sagrera visigòtica de Lladó, o d'altres pertanyents a la tradició local, plantejades aquestes en el seu estricte marc legendari.

Quant a les referències a les vicissituds del santuari de la Mare de Déu del Mont, creiem que són particularment interessants les que fan referència al trasllat de les relíquies de sant Llambert, patró de Lladó, que es guardaven a la canònica, al santuari muntanyenc arran de la invasió dels exèrcits francesos en la Guerra Gran i, poc més de deu anys després, amb l'anomenada Guerra del Francès. Segons documentació aportada per Pere Vayreda, les relíquies foren retornades al culte a l'església prioral el 1816. Tenint en compte les espoliacions que seguiren (la del general Llauder, el 1834, la posterior transformació del temple en quarter, la que imposa la desamortització i la definitiva abolició de la col·legiata), se'ns planteja avui una hipòtesi: l'antiga corona metàl·lica de la imatge de la Mare de Déu del Mont, destruïda el 1936 pels assaltants del santuari, presentava, en l'eix que unia el punt de volta amb la creu del quadrant superior de l'aurèola, una càpsula vidriada cilíndrica, lleument bombada, dins la qual –basant-nos en la fotografia de Fargnoli– s'endevina una mena de rodet blanc amb l'aparença d'un embolcall telar. ¿No podria tractar-se de les relíquies del patró de Lladó, que després de l'abolició de la canònica haurien estat novament traslladades a l'ermita del Mont i inserides en el receptacle *ad hoc* que contenia la corona metàl·lica amb què a mitjan segle XIX es volgué donar més prestància a la imatge? Fóra bo d'esbrinar –partint de les informacions esmentades de Pere Vayreda– fins a quin punt la història no s'hauria repetit cent anys i escaig més tard: davant la previsible destrossa que alguns escamots de milicians podien fer al santuari del Mont,

¿algú no hi hauria accedit abans per preservar-ne, almenys, les relíquies? Sabem que, efectivament, uns escamots estimbaren la imatge de la Mare de Déu i que uns pagesos de l'entorn en recolliren els fragments i els guardaren, clandestinament, en dues masies de diferent titularitat. Però no s'ha sabut res més de la corona amb les hipotètiques relíquies del patró de Lladó.

Una altra aportació rellevant d'*El Priorat de Lladó i les seves filials* són els incidents haguts el 20 de febrer de 1781 a la vila amb motiu d'un decret episcopal promulgat a instàncies d'un grup de regidors, segons el qual la festa de sant Llambert, patró, es traslladava del disset de setembre (celebració que es remuntava al segle XIV) al darrer diumenge de mes, a fi d'evitar la sobreposició amb les prèdiques que es feien per les tèmpores de sant Mateu. Sorgí, arran d'això, una forta controvèrsia entre dos bàndols: els anomenats "pinçans", partidaris aferrissats de mantenir la mateixa data de sempre, i els anomenats "esparvers" (suposem que aquest motiu de connotacions negatives devia venir dels primers), que hi eren absolutament oposats. Pere Vayreda esmenta un document (en aquest cas no ressenyat) en què un anònim cronista contava que la vila de Lladó "semblava més aviat un infern que no pas un poble cristià".⁽⁵⁾

És particularment útil la consignació ordenada que Pere Vayreda fa dels rèdits obtinguts pel priorat de Lladó a partir d'uns papers solts, escrits en català, pertanyents a l'antic arxiu del monestir, que, pel seu lèxic, estil i grafia, podríem datar entre finals del XVII i començaments del XVIII, possiblement dins el mandat del prior Joan Roquer. Aquest recompte ens perfila l'àrea tributària i d'influència directa del priorat, que incloïa trenta-sis parròquies, entre elles Figueres i Olot, i arribava fins a les de Batet o Sors.

SANTA MARIA DEL MONT. NOTÍCIA HISTÒRICA DEL SANTUARI⁽⁶⁾

Aquest breu estudi, que guarda molts paral·lelismes metodològics amb l'anterior, fou publicat el 1931, un any després del dedicat al priorat de Lladó. Pren com a referents immediats els treballs de Pere Alsius i Torrent (*Reseña histórico-descriptiva de la gloriosa imagen de Nuestra Señora del Mont*) i de Francesc Montsalvatge (*Besalú. Noticias históricas*), esmentades en la bibliografia

5. Ibídem, pàg. 130.

6. VAYREDA I OLIVAS, Pere, *Santa Maria del Mont. Notícia històrica del santuari*, Figueres, Arts Gràfiques Trayter, 1931.

que precedeix el primer capítol. Tanmateix, Pere Vayreda no s'està de plànyer en aquests dos precedents la poca consistència de llur report, car no era adequat "per posar-lo a mans de romeus i excursionistes que puguen, cada dia, a visitar la Mare de Déu del Mont".⁽⁷⁾ El propòsit reactiu de l'autor és recuperar no solament les vicissituds que afectaren al llarg de la història aquest santuari, sinó contextualitzar-les en el marc dels esdeveniments d'ordre social, cultural, polític i econòmic que havien convergit en l'estat a què havia pervingut. No deixa de ser, ras i curt, una crida a justificar-ne la necessària restauració, no solament apel·lant a la vivor de la devoció popular que s'hi mantenia, sinó a la consistència i al valor de la història que l'havia envoltat.

L'estudi de Pere Vayreda s'inicia amb una descripció de l'entorn geogràfic i geomòrfic i unes breus referències als primers signes de poblaments prehistòrics. El capítol següent se centra particularment a les tardanies de l'edat mitjana i al començament de la moderna, subrallant-hi la influència social dels monjos de sant Llorenç de Sous, al peu del Santuari. El capítol darrer analitza les repercussions que hi tingueren les dues invasions franceses (finals del XVIII i començaments del XIX), així com les tibantors entre l'abat de Besalú amb el capellà custodi i els ermitans "servidors" del santuari, al final del primer terç del XIX. Finalment, Pere Vayreda dóna compte de dues importants visites d'homenatge a la Mare de Déu del Mont: la del poeta i lexicògraf mallorquí Marian Aguiló i la de Mn. Cinto Verdaguer, que tan decisiva fou per a la seva obra i per a la mateixa projecció de l'ermita.

Com en el seu estudi anterior, Pere Vayreda i Olivas hi inclou un detallat apèndix amb setze documents transcrits: nou són fonts documentals primàries; un, fruit d'un treball de camp que consigna i ubica les balmes i altres restes d'habitacles primitius que es troben a la muntanya del Mont; un altre, que reproduïx *Els set goigs de Nostra Dona*, del segle XV, d'autor anònim, que es guarda a la Biblioteca de Catalunya. Tenint en compte que els primers goigs en català dels quals tenim coneixença daten de finals del XIV, cal remarcar l'antiguitat dels del Mont, circumstància que situa la devoció popular a la Mare de Déu d'aquest santuari dins les més reculades al nostre país. S'inclou també en l'apèndix documental una relació, basada en *Los monasterios de la diócesis gerundense*, de Montsalvatje,⁽⁸⁾ dels abats del monestir de sant Llorenç. Des d'un punt de vista literari, ressalta la inclusió

7. *Ibidem*, pàg. 7 (pròleg).

8. Francesc Monsalvatje i Fossas (Olot 1853-1917), historiador i banquer. Va ser alcalde de Girona per la Lliga Regionalista. Estudiós del diplomatar dels comtes de Besalú, va estendre la seva investigació als monestirs dels bisbats de Girona i Elna-Perpinyà.

—ultra la dels goigs anònims suara esmentats— d'uns nous goigs deguts al poeta i dramaturg de Tiana Francesc Ubach i Vinyeta, que havien estat premiats en el Certamen que el 1878 havia convocat l'“Asociación Literaria de Gerona”, per una banda, i *Himne a la Mare de Déu del Mont* (s.d.), l'autor del qual fou Joan de Porcioles, fill de Crespià, que va ser pare de Josep M. de Porcioles, alcalde de Barcelona durant força anys del franquisme.

SUPERVIVÈNCIES DE FESTES AGRÍCOLES PRIMITIVES⁽⁹⁾

Pere Vayreda dugué a terme encara aquest altre estudi, en aquest cas d'antropologia històrica referida a aquests indrets presidits per l'augusta muntanya del Mont, imprès a Figueres el 1931. Es tracta d'un compendi de les tradicions i costums populars referents a les principals festes agrícoles, distribuïdes en quatre grans cicles: el del cereal, el del vi, el de l'olivera i el de la ramaderia, amb especial atenció als encontorns del Mont i les comarques que el flanquegen. Cal fer avinent que el jove Pere Vayreda, tal com ho subratllen Modest Prats i Joan Carreres, havia tingut de preceptor Anton Gratacós, aleshores seminarista, que acompanyà Mn. Cinto Verdaguer en les seves excursions de reconeixement del massís del Mont. Alguns dels costums tradicionals que apareixen en aquest volumet són esmentats per Mossèn Cinto en els tres textos en prosa dedicats al Santuari i al seu entorn.⁽¹⁰⁾

Com a bon antropòleg, l'autor posa especialment cura a enllaçar el folklore que acompanyava aquestes celebracions amb els seus antecedents en la cultura romana, els quals són detalladament exposats, amb notes aclaridores a peu de plana, sobre cadascun dels personatges mitològics a qui eren dedicats. L'interès del llibre —a banda la informació que forneix sobre moltes tradicions avui extingides o en perill d'extinció— rau en les correferències que estableix amb escriptors de l'època clàssica, com Ovidi i Marc Porci Cató, i amb altres de catalans, com és el cas d'Àngel Guimerà (*La festa del blat*), a propòsit de la festa de “les magnes collites”, molt arrelada llavors a la baixa Garrotxa; o de Carles Bosch de la Trinxeria (*Pla i muntanya*), a propòsit de la cacera de l'ós, o “l'hivernàs”, que l'escriptor jonquerenc presencià també al Vallespir; o de l'oncle de l'autor, Marià Vayreda (*Sang nova*), pel que fa al “ball de la cuca fera”, que se celebrava a molts indrets de la Garrotxa durant el temps de la sega.

9. VAYREDA, Pere, *Supervivències de festes agrícoles primitives*, Figueres, Arts gràfiques Trayter, 1931.

10. “L'ermita del Mont”, “Roca Pastora” i “Les caramelles”, dins *Excursions i viatges*, 1887.

Sorprèn que en algun cas elabori fins i tot una anàlisi psicosocial basada en la propedèutica i la terminologia freudianes (el llibre fou publicat el 1930!), com quan parlant del “diàleg de segadors”, que ell localitza al vessant meridional de la Mare de Déu del Mont, afirma:

“La sorpresa que dona la troballa d’aquestes supervivències puja de to en constatar com les representacions rituàries esmentades són a manera de fossilitzacions morals del subconscient popular, tota vegada que els qui les interpreten no serveixen cap mena de rastre de l’abast simbòlic que un altre temps poguessin tenir les dites frases (...).”⁽¹¹⁾

No cal dir que el treball de recopilació lèxica inherent a aquestes tradicions aporta un altre valor no pas menys remarcable. A part la documentació escrita (segones fonts) en què recolza bona part de l’estudi (Gomis, Pella i Forgas, Monsalvatje, més l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya, etc, i H. Steuding pel que fa a mitologia clàssica), hi ha un meritori treball de recerca de fonts orals –procedents de la gent més gran– per a cada indret o població.

Des del nostre punt de vista, Pere Vayreda assoleix dos objectius que es nodreixen mútuament i en conformen un de global: fer explícites les arrels romanes, sense solució de continuïtat, en el nostre folklore i deixar constància d’aquest patrimoni popular, i ho fa no solament com a mer descriptor, sinó com un aciençat analista de per què aquestes tradicions s’havien mantingut i per què, precisament, amb aquelles determinades formes. Ell sap, en aquest sentit, contextualitzar i interrelacionar tots aquests factors (històrics, mífics, religiosos, geogràfics, sociològics, arqueològics...) per oferir una panoràmica diacrònica, sincrònica i diatòpica –contrastada i coherent– d’aquest nostre microcosmos, tan proper i tan llunyà, que, potser, encara som a temps de recuperar o, si més no, de preservar en la memòria col·lectiva com un llegat foneds, però consubstancial a la nostra conformació com a poble en l’accepció més genuïna del terme.

11. VAYREDA, Pere, *op. cit.*, pàg. 15.